

JAN JENÍK Z BRATŘIC
Když jsem šel okolo vrat...

Artes Liberales

Artes Liberales

Jan Jeník z Bratřic

Když jsem šel okolo vrat...

JAN JENÍK Z BRATŘIC

Když jsem šel okolo vrat...

Artes Liberales

Praha 2009

Editors & Commentary © Radim Kopáč, Josef Schwarz, 2009
Preface © Aleš Haman, 2009
Illustrations © Michal Machat, 2009
Editions © Artes Liberales, 2009

ISBN 978-80-254-4235-7

Na úvod	9
Starodávné písničky Jana Jeníka z Bratřic (úvodní studie Aleše Hamana)	11
[Předmluva] (původní předmluva Jana Jeníka z Bratřic)	15
Písně krátké	19
Dodatek (Písně zařazené pouze v souborech z let 1810 a 1832)	191
Ediční poznámka	203
Rejstřík písní	215
Výběrová bibliografie	223

Když Jan Nepomuk Vojtěch Baltazar Ignác Jeník rytíř z Bratřic (narozen 6. ledna 1756 v Radvanově u Mladé Vožice, zemřel 26. srpna 1845 v Praze, pohřben v Chotýšanech) v roce 1810 na prázdný list papíru krasopisně nadepsal titul své v pořadí už druhé rukopisné sbírky památek a dokumentů k české minulosti, tedy: *Pamětihodno všelijakých... národu českého se dotýkajících věcí*, možná sám netušil, jak mimořádné dědictví se chystá odkázat budoucím generacím. To se týká zvláště souborů písní, které Jeník označoval jako *Písňe krátké* a které představovaly vůbec první ucelený záznam tohoto cenného lidového materiálu u nás. Záznam o to hodnotnější, že jednotlivé písňe Jeník zapisoval v původní podobě, bez estetizující autocenzury a mimo dosah mravnostní nebo jiné cenzury.

Ta bohužel postihla veškerá dosavadní vydání Jeníkem zapsaných lidových písní – a edice, které nebyly zasaženy cenzurou, jsou neúplné z jiných důvodů (mj. proto, že se nedávno objevil dlouho nedostupný Jeníkův rukopis z roku 1832). Přítomné vydání je tedy úplně první, které představuje Jeníkův soubor tradičních lidových písní v jeho celistvosti. Jeník ovšem nezapisoval jen písňe lidového původu, ale i písňe umělé, kramářské nebo písmácké. Z tohoto souboru, který má pro bezprostřední poznání lidové písňe pouze omezený význam, vybíráme podobně jako jiní editoři jen některé položky coby příklady.

Základem naší edice je poslední verze Jeníkova souboru lidových písní z roku 1838, k níž doplňujeme související sbírku lidových hádanek, označenou Jeníkem jako *Hadačky*. Jako dodatek připojujeme písňe z předchozích dvou verzí (roky 1810 a 1832) Jeníkova rukopisného písňového materiálu, které se z různých důvodů neocitly v posledním souboru.

Většinu písní doplňujeme kratším či delším komentářem. Ten přináší pohled nejen na osudy jednotlivých písní v národní kultuře, ale i na to, jak se vyvíjely Jeníkovy písňové soubory a jak byly v průběhu let vydávány.

Chápeme toto vydání *Písní krátkých* jako drobný příspěvek k dvousetletému výročí prvního záznamu lidových písní v Jeníkových rukopisných souborech v roce 1810. Předně ale doufáme, že kniha potěší obdivovatele lidových písní v podání Jana Jeníka z Bratřic a získá si další zájemce o toto pozoruhodné dílo.

Radim Kopáč a Josef Schwarz

Česká obrozenská literatura bývá tradičně vykládána jako dílo vzdělanců z převážně humanitních oborů a povolání: kněží, vědců, pedagogů, právníků ad. Stranou pozornosti zůstávala profese, kterou obvykle s kulturní činností nespojujeme, totiž povolání vojenské. A přece se mezi našimi obrozenci objevují tři důstojníci rakouské armády, kteří se významně zapsali do dějin české literatury. První, kdo nás v této souvislosti napadne, je bezesporu Matěj Milota Zdirad Polák (1788–1856), známý především jako autor básně *Vznešenost přírody*, která ve své době byla považována za veledílo českého básnictví, ale také citovaný jako tvůrce jednoho z prvních novodobých českých cestopisů (*Cesta do Itálie*). To byl ovšem autor, jenž usiloval o vlastní tvůrčí projev. Vedle něho se můžeme setkat s osobnostmi skromnějších záměrů, jimž nešlo tolik o to prosadit se jako tvůrci, jako spíše přispět svou kulturní činností k obohacení a rozšíření hranic produkce, kterou bylo z hlediska obrozenské kultury možné a potřebné řadit k básnictví. K takovým kulturním nadšencům patřili zbývající dva důstojníci s literárními ambicemi.

Jedním z nich je Jan Ritter z Rittersberka (1780–1841). Do armády vstoupil v roce 1800 a účastnil se řady vojenských akcí v době napoleonských válek. Při tažení v Itálii v roce 1821 onemocněl, a v důsledku toho požádal o penzionování. Usadil se v Praze a věnoval se hudbě, vojenskohistorickým studiím a umění. Uspořádal sbírku *České národní písně* (1825); do ní zahrnul záznamy z tzv. guberniálního sběru národních písní organizovaného na popud rakouské vlády v Čechách pod záštitou nejvyššího purkrabího hraběte F. A. Kolovrata; využil v ní také materiál získaný od vojenského kolegy a amatérského sběratele Jana Jeníka z Bratřic (1756–1845). Ten poskytl stejné texty ještě dalšímu zájemci o lidovou píseň, Františku Ladislavu Čelakovskému (1799–1852), pro jeho chystanou antologii *Slovanské národní písně*.

Mezi Čelakovským a Rittersberkem panovalo však od chvíle, kdy vyšla antologie *České národní písně*, napětí. Jeho zdrojem nebyla jen

řevnivost dvou sběratelů, kteří se setkali na stejném poli; motivy jejich sporu byly hlubší. Rittersberk totiž přistoupil k edici českých lidových písní především jako dokumentátor lidové slovesnosti, jemuž šlo o zaznamenání textů, respektive nápěvů, jak se zachovaly v lidovém prostředí. Přístup Čelakovského k lidové písni byl však již jiný a odpovídal, dá se říci, generačnímu rozdílu, který mezi oběma sběrateli existoval. Lidová píseň v chápání autora *Ohlasů* znamenala mnohem více než pouhý doklad lidové mentality (jak k ní přistupoval Rittersberk); pro Čelakovského byla – stejně jako později pro Karla Jaromíra Erbena – projevem tvořivých schopností národního ducha, reprezentací jeho básnivé povahy. Jestliže Rittersberk (a spolu s ním i Jeník z Bratřic) přistupoval k lidové písni jako osvícenský sběratel, jemuž šlo o lidovou píseň jako dokumentační materiál, tedy věcně – pak Čelakovský viděl lidovou píseň především jako nositelku estetické (i morální) hodnoty. Proto Rittersberkovu antologii (spolu s přítelem Josefem Vlastimilem Kamarytem, jenž napsal na antologii odmítavou kritiku) považoval především za zneuctění jejích vydavatelů: „*Mne to ale jak náleží těší, že sobě vydavatelé oněch písní jak náleží hodnou nečest způsobili, tak aspoň nepadne hanba na národ...*“

Dnes již nemůžeme ani tušit, jak asi na Čelakovského zapůsobily texty, které vybral ze svých záznamů Jan Jeník z Bratřic, Rittersberkův souputník. V době, kdy zakotvil v Praze jako šlechtic s bohatými válečnými zkušenostmi a penzionovaný hejtman, patřil tento třiadvacetiletý muž k vítaným hostům v pražské měšťanské společnosti. Docházel například do salonu pražského právníka Jana Měchury, kde se mohl setkat mj. i s budoucí vůdčí osobností české politiky Františkem Palackým. Okouzloval tam přítomné – jak píše Eduard Bass v knize *Čtení o roce osmačtyřicátém* – svými vzpomínkami na častá milostná dobrodružství a též vojáckými historkami. Podivuhodná však byla Jeníkova paměť, s jakou zachraňoval ze zapomnění texty písní, které si pamatoval z dětství a z mládí a které v letech 1810–1838 zapisoval spolu s aktualitami do svých obsáhlých dokumentárních souborů, čítajících řady svazků a stovky stran a označených nejdříve jako *Pamětihodno*, později jako *Bohemica*.

Roku 1838 rozmnožil Jeník počet těchto písní na více než sto šedesát a umístil tento soubor do prvního svazku *Bohemik* z let 1838–1841.

V úvodu k písním Jeník odkazuje na anglickou antologii české poezie připravenou v roce 1832 Johnem Bowringem (s tím byl v písemném styku Čelakovský, který mu dodával texty, mimo jiné i vlastní podvrhy domnělé české autorky pod jménem Žofie Jandová). Na závěr svého úvodu Jeník poznamenává: „Zajisto tento z ohledu své učenosti v celé Evropě známý Angličan John Bowring by se mnohem více zpěvu českému (našeho sprostého lidu) náramně podivil, kdyby jemu ještě ty mnohé pohoršlivé písně téhož obecného lidu, kteréž by cenzura v tisk také uvésti nikoliv nedopustila, též povědomé byly, protože zrovna takový tak nazvaný pohoršlivé písně s nejujímavějšími a pak nejpodivnějšími nápady naplněné jsou.“ Tu se právě projevilo Jeníkovo osvícenské, ba dalo by se říci takřka libertinské stanovisko kladoucí myšlenkovou zajímavost nad moralizující a estetizující hledisko.

V Jeníkově souboru můžeme rozlišit prolínání několika tematických okruhů, přičemž některé motivy se staly inspirací i pro tvorbu umělo- u, která vešla do literární struktury pod žánrem „ohlasů“. Například v jedné písni se objevuje výraz „šelma sedlák“, s nímž se můžeme setkat u Čelakovského; jinde najdeme obraz „otrhánka“, který se objeví ještě u Jana Nerudy v *Hřbitovním kvítí*.

Písně vyjadřují bezprostřední citění lidového zpěváka v nejrůznějších situacích a životních vztazích. Najdeme tu písně žalující na chudobu (*Málo pšenice, málo žit; Třebas já pole, louky neměl; Třebas já byl votrhánek*), na útrapy spojené se vpádem cizích vojsk (*Zle, matičko, zle, matičko, zle; Nešťastný Brandeburku, cožs to udělal*) i na násilné odvody (*Když jsou mně hlavičku pudrovali*). Jeník dokonce považoval za potřebné uvést zvláštní poznámkou píseň takřka villonovského ražení: „Následovní píseň [Nebo mě zabijou, pozn. AH] dávali sobě prazský zlodějové na Dobytčím trhu v jedné hospodě od muzikantův hráti. A že toho času každý zloděj, kterýž přes 20 fr. ukradl, býval oběšen, tak sobě přidávali srdnatost v témž zpěvu...“ Nechyběly přirozeně ani písně pijácké (*Kde je mládek, tam je stárek*). Zastoupeny jsou ovšem i vztahy rodinné, projevující se ve zpěvákových osloveních matky (*Naše máma hodná máma; Každá matka ráda; Nastokrát děkuju mej milej matičce*). Tradičně se tu vyskytují i písně s náměty milostnými, ať již ladění lyrického (*Moje milá jak sníh bílá; Není na světě bylina; Černé oči, jděte spát*), či epického (*Když jsem já šel od své milý*).

Co je však z dnešního hlediska nejdůležitější: Jeníkův soubor podal zároveň obraz lidové mentality nepřikrášlený romantickou snahou autorů ohlasové poezie o její ideální podobu považovanou za kvintescenci národní duše. Proto se v jeho souboru, jenž nebyl určen k publikaci, a nebyl tedy omezován ohledem na cenzuru, mohly vyskytnout i texty otevřeně skatologické či sexuální. Pro dnešního čtenáře vychovaného moderní (a postmoderní) literaturou to nebude žádným překvapením, naopak obraz předků z období zrodu našeho novodobého národa mu to může jen přiblížit.

Aleš Haman

Česká řeč, bohužel, od mnohých nezdárných synkův vlasti naší, vzlášt při vyšším stavu národu našeho, jsa již od dávných časův docela opovržena, počínají ji cizinci v dalekých krajinách nemálo vychvalovati. Neboť ten a takový cizinec, kterýž jen trošinku jí se vyučí, uznává češtinu za krásně znějící řeč a její ohybnosti a harmonii nemůže dosti se vynadiviti.

Důkaz následovní:

Lord John Bowring, Angličan, jsa před mnoha lety při anglickém vyslanství v Petersburgu. Tam v krátkém čase udělal s hezkým děvčetem ruským jakousi známost – zamiloval se velmi. Nemoha však s tou svou milenkou povolně rozmlouvati, ona se vynasnažila jej v řeči ruské vyučovati. Lord mladý, ke všemu schopný, brzičko řeč ruskou pochopil. A od té doby bylot' jest ovšemť jejich obcování mnohem laskavější a zajímavější. Když se pak tento lord víc a víc v ruské řeči utvrdil, oddal se teď jedině literatuře slovenské.

Po několika letech napotom, navrátiv se do své vlasti, sešel se jednoho času v městě Londonu s jakýmsi Čechem, kteréhož hned k sobě pozval a v svém domě několik dní znamenitě uctil. A od kteréhož té známosti nabyl, jací učení Čechové jejich v češtině krásně vzdělané spisy v Praze v tisk uvádějí. Lord neobmeškal ihned do Vídně psáti, aby mu tamější vyslanec anglický mnoho kněh českých z Prahy opatřil a ochotně do Londonu odeslal. A tak se stalo.

Lord Bowring obíraje se teď s literaturou českou, zalíbily se mu nejvíce písně národní české, kteréž p. Čelakovský v Praze vydal. A tu, hned zprvu, učinil jest londonským obyvatelům to návštějí, že by v Evropě žádný národ se nenalezl, kteréhož by obecný tak nazvaný sprostý lid tolik vtipu a lahodnosti ve svých písních najevo dával jako lid sprostý národu českého. A že on si předsevzal ty české národní písně do anglické řeči, též v rytmech, přeložiti a je pak pro obecnost v tisk uvésti chce. Vyplniv slib svůj vydal jest teprv leta 1832 svou nemalou práci na světlo. Tohle první vydání odchází v Londonu náramně. K nám sem do Prahy přišlo jest jen pět exemplárů. Titul vede tato knížka tento:

Výbor z básnictví českého
Cheskian Anthology
being
A History of the Poetical Literature
of Bohemia with translated specimens
by
John Bowring

Pravou vlast jen v srdci nosíme,
tuto nelze bítí, ani krásti.
Kollár

Our heart, our countrys casquet and detence
Our countrys nonne shall steal, nonne tear it thence.

Hudbu a zpěvy Čech miluje

London
Rowland Hunter S. Pauls Church – Yard

V témžto londonském vydání každé té přeložené písni jest první verš český bez nejmenší chyby tisknutý a pak následuje ta do anglického jazyka přeložená píseň v celosti. Ku příkladu takle:

[*Citovány písně: Kdes, holubičko, bloudila; Pase ovčáčka v zeleném háječku; Matko, matičko!*]

A tak dále.

Zajisto tento z ohledu své učenosti v celé Evropě známý Angličan John Bowring by se mnohem více zpěvu českému (našeho sprostého lidu) náramně podivil, kdyby jemu ještě ty mnohé pohoršlivé písně téhož obecného lidu, kteréž by cenzura v tisk také uvésti nikoliv nedopustila, též povědomé byly, protože zrovna takový tak nazvaný pohoršlivé písně s nejtupnějšími a pak nejpodivnějšími nápady naplněné jsou.

Aby se pak jakýsi rozdíl mezi zpěvem německého a českého, vyrovnává se sprostého lidu, v něčem seznal, uvedou se zde dříveji některé

německý písně a pak budou teprva český následovat. I tuť se lehounce shledá, kterak český písně obecného lidu k sluchu a srdci znějí a jak náramně ty německý neohrabané, bez vší ostrovtipnosti jsou. Totiž:
[*Následuje pět písní v německém jazyce.*]

v větším počtu starodávné lidu obecného českého, kteréž při muzice neb hudbě dávaly se hráti, při čomž od tanečníkův vesele se zpívalo a notně tančilo neb rejdovalo.

Ačkoliv mnohé z těch písní nemálo pohoršlivý jsou, však přece jakási ostrovtipnost a leckdes předivné a směšné nápady jim se odepříti nemohou. Z kteréhožto ohledu chtělo se, aby se též taky zde, bez nejmenší proměny, vepsaly.

Sebral

Jan Nep. Jeník rytíř z Bratřic,

c. k. hýťman neb setník, třiaosumdesáteletý stařec neb dědek, jenž tento přítomný rukopis bez brejlí zde píše a jehožto hlava ještě šedivá není, neb onou dosaváde kadeřavý vlasy ještě dosti zhusta krejou. Ale

*v hubě nemá, jen zub jeden,
ten se hejbá – poleze ven.*

*V Praze
leta 1838.*

Zpředu se řícti musí, že každá ta krátká píseň pro sebe jinou melodii neb arii má, kteréž všechny v měkkém tónu sazeny velmi libě k sluchu a též k srdci dorážejí. – Já tyto melodie všechny zpívat umím a líto jest mi, že muzikální neb hudební umělost neznám, sicej by se byly zde též s tak nazvanými notami napsaly.

- - -

Kdyby mně to Pán Bůh dal,
aby si mě dudák vzal!

Dudy bych mu nosila,
chleba bych mu prosila.

Kdyby mně to Pán Bůh dal,
jen aby mně zadudlal.

Oblíbenou a rozšířenou píseň mohl Jeník poznat už za svého působení v plzeňském 35. pěším pluku, ke kterému patřila vojenská hudba i s dudákem. Karel Weiss skoro 120 let po Jeníkově prvním zápisu (1810) napsal, že jde o jednu „z nejkrásnějších písní prácheňských, dávno již lidem zapomenutých“.

- - -

Terinko, bloudíš,
že za mnou chodíš,
a já mám jinou,
ty o tom nevíš.

Kdybys byl hodnej,
chodil bys k jednej,
ale žes nanic,
tak jich máš víc.

Jeden z textů, který Jeník poskytl F. L. Čelakovskému. Ten jej uvedl ve 2. dílu svých *Slovanských národních písní* v přesné podobě. Ostatní sbírky však uváděly mírně odlišné varianty.